

Ks. Mieczysław Róžański*

**PATRONAT PARAFII W DEKANACIE SZADKOWSKIM
W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII W.**

Ius patronatus – prawo patronatu beneficjum kościelnego rozumiane jest w ustawodawstwie kościelnym jako ogół praw i obowiązków wobec beneficjum. Nadane są one przez Kościół fundatorowi i jego spadkobiercom¹. Przedmiotem tego prawa (w rozumieniu prawnym) mogło być tylko beneficjum jako instytucja kościelna². Prawo to wyrosło ze świeckiego prawa własności nad kościołami³. Do końca istnienia Rzeczypospolitej prawo patronatu związane było z prawami własnościowymi i osadnictwem⁴. Ten związek uwidaczniał się w wizytacjach kościelnych okresu nowożytnego. Był on wynikiem sposobów nabywania dóbr, z których wcześniej zostało wyodrębnione pierwotne uposażenie beneficjum. W Polsce prawo posiadania ziemi, która była podstawą uposażenia beneficjum, posiadała tylko szlachta, dlatego dziedziczenie i sprzedaż odbywały się w ramach tej samej grupy własnościowej. Bardzo

* Ks. Mieczysław Róžański, dr, jest zastępcą dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi.

¹ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin 2004, s. 96.

² Zgodnie z tak przyjętym założeniem, prawem patronatu nie były objęte kościoły katedralne, kolegiackie, urzędy kościelne, które nie miały charakteru beneficjalnego, np. dziekanie terytorialne, oficjałat itd.

³ W. Abraham, *Początki prawa patronatu w Polsce*, Lwów 1889, s. 12.

⁴ Problem rozwoju struktur kościelnych na ziemiach polskich i związane z nim relacje własnościowe posiadają bardzo bogatą literaturę przedmiotu. Pisali o tym m. in.: E. Wiśniowski, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, [w:] J. Kłoczowski (red.), *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 237–374; tenże, *Parafie w średniowiecznej Polsce*, Lublin 2004; S. Litak *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI w. Studium geograficzno-historyczne*, „Roczniki Humanistyczne” 1964, t. 12, z. 2, s. 5–136; tenże, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin 2004; J. Chachaj, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK) 1977, t. 68, s. 221–308; S. M. Zajączkowski, *Sieć parafialna na obszarze przedrozbiorowego powiatu orłowskiego do końca XVI wieku*, Kutno 2001; tenże, *Uwagi nad dziejami dóbr łaznowskich i niesułkowskich biskupstwa włocławskiego do końca XVI wieku*, Łódź 2000.

sporadycznie następowały zmiany rodzaju patronatu, np. z szlacheckiego na duchowny lub królewski. Ponieważ ten rodzaj patronatu był w zasadzie instytucjonalny, toteż nie zachodziły w nim zmiany. Jedynie w patronacie szlacheckim możemy zaobserwować częstsze zmiany.

Źródłem prawa patronatu była funkcjonująca w czasach średniowiecznych i nowożytnych zasada *Patronus faciunt dos, aedificatio, fundus*⁵. Użyte pojęcia posiadały określone znaczenie prawne, chociaż ich praktyczne znaczenie cechowała duża różnorodność i wymiennność interpretacyjna. Pod pierwszym z tych pojęć *fundare*, które bezpośrednio odnosi się do procesu tworzenia beneficjum, można rozumieć zarówno wzniesienie, wybudowanie (ze swoich dóbr materialnych) budynku świątyni, jak też i samo przekazanie gruntu, na którym ma być ona wystawiona. Drugie z pojęć *aedificare* oznaczało wybudowanie, wzniesienie samego kościoła, a *dotare* to przekazanie uposażenia na działanie, funkcjonowanie beneficjum jak i samego beneficjanta⁶. Wszystkie wymienione powyżej czynności mogły być dokonane w jednym lub dłuższym okresie zarówno przez jedną, jak i przez wiele osób fizycznych lub prawnych. Stawały się one podstawą do uzyskania prawa patronatu.

Próbę uporządkowania funkcjonującego w Kościele od średniowiecza prawa patronatu podjął Sobór Trydencki, który w czasie ostatniej 25 sesji, w części dyscyplinarnej dokonał prawnej oceny tego zagadnienia. Celem jej było określenie warunków powstania prawa patronatu i uporządkowania sytuacji prawnej w istniejących beneficjach. Sobór określił najpierw środki, które mogłyby potwierdzić już istniejące prawo patronatu. Były nimi: dokumenty fundacyjne i dotacyjne, a także wielokrotnie dokonywane prezenty, które wykraczają poza ludzką pamięć⁷. W przypadkach wątpliwych prezenty te powinny być wykonywane przez ostanie 50 lat i potwierdzone odpowiednimi dokumentami⁸. Wszystkie niepotwierdzone opisanymi wyżej środkami prawnymi patronatu Sobór zniósł i zlikwidował⁹. Zastosował także środki karne za przejmowanie uposażenia beneficjum przez patrona oraz sprzedaż prawa patronatu. Czynności te zagrożone były karą ekskomuniki i pozbawieniem

⁵ L. Ferraris, *Prompta bibliotheca canonica, iuridica, moralis, theologica, nec non ascetica, polemica, rubricistica, historica*, t. 4, Paris 1860–1861, s. kol. 1232; W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 5, München 1969, s. 145.

⁶ B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin 2003, s. 103.

⁷ *Dokumenty Soborów Powszechnych*, oprac. A. Baran, H. Pietras, t. 4, Kraków 2005, s. 824; Sess. 25, c. 9, de ref.; *decernit sancta synodus, ut titulus iuris patronatus sit ex fundatione vel dotatione, qui ex authentico documento et aliis iure requisitis ostendatur, sive etiam ex multiplicantis praesentationibus per antiquissimum temporis cursum, qui hominum memoriam excedat*.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 824–826; *reliqui patronus omnes in beneficiis [...] in totum prorsus abrogata et irrita, cum quasi possessione inde secuta, intelligantur*.

prawa patronatu. Oprócz tego Sobór anulował połączenia beneficjów prostych z beneficjami patronackimi, które nie nabyły mocy prawnej i powodowały podporządkowanie prawu patronatu. Nakazał biskupom zweryfikowanie tego typu połączeń w ciągu ostatnich 40 lat. W przypadku odkrycia, że prawo patronatu zostało ustanowione bez należytej potrzeby, nakazywał biskupom jego odwołanie¹⁰.

Czynność fundacyjna była potwierdzona przez stosowne dokumenty i stawała się podstawą do wyrażenia zgody przez odpowiednią władzę kościelną, aby zaistniało prawo patronatu nad beneficjum. Przy czym zgoda władzy kościelnej była warunkiem koniecznym. Informację o zaistnieniu prawa patronatu przynosi dokument erekcyjny, a czasami informacje takie znajdują się też w samych dokumentach fundacyjnych, które przekazują informację o zgodzie władzy kościelnej na wzniesienie nowej świątyni¹¹. Zgoda ta nie musiała dotyczyć wprost nadania prawa patronatu, wystarczyła zgoda na powstanie nowego beneficjum, gdyż prawo to powstawało w wyniku samego faktu fundacji, budowy lub uposażenia beneficjum, nawet jeśli fundator tego wyrażnie w swoim akcie nie zastrzegł¹².

Należy podkreślić, że zależność prawa patronatu parafii, jak i struktury własnościowej na danym terenie były wynikiem dominacji patronatu rzeczowego w tej kategorii beneficjów¹³. Oczywiście nie dotyczył on zmian samego uposażenia beneficjum, bo prawo do niego fundator i jego prawni następcy zrzekali się w momencie wystawienia dokumentu fundacyjnego. Zależność zatem odnosiła się tylko do własności majątku, z którego zostało wcześniej wyodrębnione beneficjum.

Ponieważ beneficja lokalizowane były głównie w posiadłościach fundatora, ukształtowała się zasada, że patronem parafii był właściciel lub właściele miejscowości, w której znajdował się kościół parafialny. Nie zawsze można jednak mówić o tak prostym przełożeniu prawa własności na prawo patronatu. Istnieją także takie przypadki, które wskazują na prawo patronatu innych osób, np. właścicieli dóbr sąsiednich lub instytucji świeckich czy kościelnych, które nie miały żadnych praw własnościowych związanych z miejscowością parafialną. Wówczas można mówić o patronacie o charakterze osobowym. Przykładem takiej parafii dla dekanatu szadkowskiego jest prawo patronatu w parafii w Rychłolicach.

¹⁰ Tamże, s. 826–829.

¹¹ S. Tylus, *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Lublin 1999, s. 104, 121, 123.

¹² P. Piasecki, *Praxis episcopalis*, s. 498; *Sola enim fundatione iuspatronatus licet expresse non reservetur*.

¹³ B. Szady, *Prawo patronatu...*, s. 89.

Wyjątki od wspomnianej wyżej ogólnej zasady, kiedy patronem beneficjum był właściciel miejscowości, brały się z dwóch przyczyn. Pierwszą było uposażenie beneficjów w miejscowościach oddalonych od posiadłości fundatora, np. w ośrodkach miejskich, a drugą było przekazywanie patronatu przez samego fundatora lub jego dziedziców innym osobom lub instytucjom¹⁴.

Najważniejszą widoczną częścią wykonywania prawa patronatu była prezenta, czyli przedstawienie biskupowi osoby duchownej na wakujące beneficjum. Czynności tej mógł dokonać sam patron lub jego pełnomocnik, a w przypadku gdy właścicielem majątku była osoba nieletnia także opiekun lub kurator. Ta czynność prawna winna być dokonana na piśmie, według przepisanej formy. Powinna być dokonana w czasie czterech miesięcy, gdy patronem była osoba świecka, a w ciągu pół roku, gdy był nim patron duchowny. Patron świecki mógł dać prezentę jednemu, a potem dać następnemu, byleby tylko nie upłynął czas określony prawem. Natomiast patron duchowny nie mógł cofnąć raz danej prezenty. Prawo nakładało także inne ograniczenia wobec patrona duchownego. Jeśli dał prezentę osobie niegodnej, to tracił prawo prezenty, a ta przechodziła na biskupa. Ograniczenie nie dotyczyło patrona świeckiego. Ustawodawca kościelny uznał, że duchowny powinien znać warunki ograniczające możliwość prezentowania duchownego na wolne beneficjum.

Według prawa zwyczajowego, patroni posiadali pewne honory w tym kościele, nad którym posiadali patronat. Były nimi:

- w czasie procesji publicznych zaszczytniejsze miejsce pomiędzy zgromadzonymi wiernymi (często też patron prowadził celebrans pod rękę);
- prawo do posiadania ławki kolatorskiej;
- możliwość umieszczenia na kościele herbu patrona;
- prawo uzyskania wsparcia w przypadku zubożenia patrona lub jego potomków w linii prostej, które było zasądzane przez właściwy trybunał kościelny, z dóbr ufundowanego kościoła (prawo to przysługiwało tylko potomkom fundatora, w żadnym przypadku nie mogło przysługiwać tym, na których patronat przeszedł).

Do obowiązków patrona należało:

- czuwanie nad dobrami kościoła, aby nie zostały zmarnowane, a w przypadkach uzasadnionych powiadamianie właściwego biskupa;
- ochrona kościoła;
- stawanie w obronie jego praw i obrona przed przywłaszczeniem i przemocą innych.

Wypełniając te zadania, patroni nie mieli prawa mieszać się w zarząd dóbr kościelnych, w sprawy duszpasterstwa, porządku nabożeństw, nie mogli nakładać ciężarów czy wymagać opłat itd.

Patron tracił przysługujące mu prawa:

¹⁴ Tamże, s. 90.

- z powodu przestępstwa, jeżeliby zabił lub okaleczył proboszcza lub jego współpracownika;
- jeśli został heretykiem lub schizmatykiem;
- jeśli sprzedał oddzielnie od majątku prawo patronatu;
- jeśli przywłaszczył sobie dobra kościelne.

Oprócz tego prawo patronatu tracił także wówczas, gdy zniknął fundusz kościoła lub został on zrujnowany, ponownie zaś mógł je odzyskać poprzez odbudowanie lub uposażenie beneficjum. Jeżeli zgodził się, by kościół, którego był patronem, został zamieniony na kolegiatę lub został wcielony do innego kościoła lub klasztoru, to również tracił prawo patronatu. Ostatni przypadek utraty prawa patronatu wynikał z niewykorzystywania swoich praw (prawa prezenty) przez okres 40 lat, przy czym w tym czasie biskup musiał przynajmniej dwa razy sam wyznaczyć proboszcza.

Rozwój instytucji patronatu był związany z powstawaniem struktur kościelnych na danym obszarze. Patronat pojawiał się w momencie powoływania do życia beneficjum kościelnego, a następnie podlegał wszelkim prawdom, które przechodziło samo beneficjum i własność, z którego pierwotnie zostało wyodrębnione jego uposażenie. Patronat był traktowany przez właścicieli jako integralna część majątku¹⁵. S. Litak dokonał zestawiania prawa patronatu dla całej Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII w. – wśród kościołów parafialnych dominował patronat szlacheckich (55,1%), a w dalszej kolejności patronat duchowny (27,2%) i królewski (15,6%). Natomiast pozostałe typy patronatu: książęcy, mieszczański, Akademii Krakowskiej czy patronat mieszany miały znacznie marginalne¹⁶.

Spójrzmy, jak wyglądało prawo patronatu w dekanacie szadzkowskim. Wynikało ono z określonych wcześniej zależności, dlatego też badając tę problematykę, należy cofnąć się do czasu powstawania każdej z parafii. Z powodu braku zachowania dokumentów fundacyjnych, najlepszym źródłem do określenia jakie było prawo patronatu każdej z nich, są informacje zawarte w *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego.

¹⁵ J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001, s. 151.

¹⁶ S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996, s. 81–82.

Tablica 1. Patronat parafii w dekanacie szadzkowskim według *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego w pierwszej połowie XVI w.

Parafia	Miasto /wieś	Data erekcji	Wezwanie	Patronat	Strona w <i>Liber beneficiorum</i> , t. I
Borszewice	wieś	ok. 1413	św. Stanisława	arcybiskupi	443
Brzyków	wieś	pocz. XIII w.	św. Jana Chrzciciela	szlachecki	473
Buczek	wieś	poł. XIV w.	św. Jana Chrzciciela	szlachecki	449
Drużbice	wieś	XV w.	św. Marcina	szlachecki	459–460
Grabno	wieś	XIV w.	św. Wacława i Mikołaja	szlachecki	468
Grocholice	miasto	ok. 1230	Wszystkich Świętych	arcybiskupi	458
Korczów	wieś	XIII w.	św. Katarzyny	szlachecki	478–479
Łask	miasto	1366	brak wezwania	szlachecki	444–446
Łobudzice	wieś	1488	św. Wawrzyńca, św. Tomasza Ap.	szlachecki	452–453
Marzenin	wieś	XIII/XIV w.	Wniebowzięcia NMP	arcybiskupi	481–482
Parzno	wieś	1176	Wniebowzięcia i Zwiastowania NMP	arcybiskupi	461–462
Restarzew	wieś	ok. 1300	św. Andrzeja Ap.	arcybiskupi	464
Rychłocice b)	wieś	1551	Zwiastowania NMP	szlachecki	471
Sędziejowice	wieś	I poł. XIII w.	św. Marii Magdaleny, św. Klemensa	arcybiskupi	466
Strońsko	wieś	poł. XIII w.	11 Tyś. Dziewic	szlachecki	475–476
Szadek	miasto	XII w.	Wniebowzięcia NMP, św. Jakuba	królewski	439–440
Szczerców	miasto	1367	św. Piotra i Pawła	królewski	456
Widawa	miasto	1417	św. Marcina	szlachecki	469–470
Wygielzów	wieś	przed 1436	Zwiastowania NMP, Nawrócenia św. Pawła	szlachecki	453–454

Źródło: oprac. własne.

Na 19 parafii, które funkcjonowały w pierwszej połowie XVI w. na terenie dekanatu szadzkowskiego, dwie były patronatu królewskiego, sześć duchownego, a zdecydowana większość (11) miała patronat szlachecki. Zauważyć można tutaj jeszcze jedną zależność. Król i duchowni byli fundatorami najstarszych (utworzonych w XII i XIII w.) parafii znajdujących się na tym

terytorium. Dopiero w XIV w. częściej pojawiają się szlacheckie fundacje parafii – ten rodzaj fundacji rozwijał się dynamicznie aż do końca XVIII w., odgrywając istotną rolę w procesie rozbudowy sieci parafii w Rzeczypospolitej.

W XVI w. powstały na terenie dekanatu szadzkowskiego dwie parafie: w Krzepczowie i Rychłolicach. Parafia w Krzepczowie, z kościołem pw. św. Wojciecha, utworzona została w 1526 r. Terytorium jej obejmowało wsie: Krzepczów, Grabica, Boryszewo, Rypociny, Dziewieliny, Wdowin, Gudki, Kobyłki, Stradzów, Butków i Wymysłów. Była ona objęta patronatem szlacheckim.

Druga z parafii w Rychłolicach została erygowana ok. 1551 r., natomiast kościół pw. św. Marcina, zlokalizowany w tej miejscowości, został ufundowany i uposażony przez jej kolatorów Piotra i Elżbietę Szczawińskich ok. 1455 r.¹⁷ Świątynia ta jest wzmiankowana w *Liber beneficiorum* jako kościół parafialny, choć w tym czasie była jeszcze kościołem filialnym parafii w Brzykowie¹⁸. Podawany w zapisie tej księgi czas kanonicznej erekcji kościoła budzi wiele wątpliwości. Miał tego dokonać proboszcz gnieźnieński i administrator diecezji *sede vacante* Przedwój z Grąd Grądzki w 1455 r. Jednakże w tym czasie Grądzki nie był administratorem archidiecezji (którą od 1454 r. rządził arcybiskup Jan Sprowski), był natomiast administratorem archidiecezji po śmierci arcybiskupa Wincentego Kota w końcu 1488 r. i początku 1489 r. Jeśli zatem on erygował kościół, musiał to uczynić w tych latach. Sam Przedwój zmarł w czwartek po Zielonych Świątkach 1455 r.¹⁹ Teren parafii obejmowały wsie: Rychłocice Małe i Wielkie.

W XVII w. na terenie dekanatu szadzkowskiego powstały trzy kolejne parafie. Jako pierwsza 17 października 1622 r. utworzona została parafia we wsi Poźdzenice²⁰, co wiązało się z wydzieleniem (za pozwoleniem arcybiskupa gnieźnieńskiego Wawrzyńca Gębickiego) z parafii Buczek wsi Poźdzenice i folwarku Poźdzenice. Kościół parafialny pw. św. Kazimierza i św. Barbary konsekrowany został przez ks. Mikołaja Starzyńskiego, infułata łaskiego 4 grudnia 1622 r.²¹ Patronat nad świątynią sprawowali dziedzice wsi parafialnej.

W 1643 r. utworzono parafię w Ruściu poprzez wydzielenie części parafii restarzewskiej. Podział dokonany został 15 czerwca, natomiast formalna erekcja

¹⁷ ADWł, AAG Wiz. 5, s. 199; AAG Wiz. 72, s. 313.

¹⁸ J. Łaski, *Liber beneficiorum*, t. 1, Gniesnae 1880 (dalej: LB), s. 471.

¹⁹ J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej*, t. 2, Gniezno 1881, s. 128–129; LB, t. 1, s. 471.

²⁰ LB, t. 1, s. 471; *Regesty z wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, wyd. H. Rybus, ABMK 1961, t. 3, z. 1–2, s. 239; *erectio ecclesiae parochialis in Poźdzenice*.

²¹ ADWł, AAG Wiz. 72, s. 181; J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy...*, t. 3, Gniezno 1882, s. 590.

nowej parafii nastąpiła 18 grudnia tegoż roku²² – decyzję w tej sprawie podjął arcybiskup Maciej Łubieński na prośbę Jana Koniecpolskiego kasztelana sieradzkiego i miejscowego dziedzica, pod którego patronatem pozostawała parafia. Jej terytorium, oprócz Ruścica, obejmowało jeszcze wsie: Dabrowa, Kuźnica, Wola Wiązowa i Leśniaki²³.

Sześć lat później powstała parafia we wsi Chabielice, w której od 1597 r. istniał kościół filialny pw. św. Trójcy należący do parafii Osiny, wybudowany przez braci Andrzeja, Ludwika i Macieja Chabielskich. W 1649 r. arcybiskup Maciej Łubieński podniósł tę świątynię do godności kościoła parafialnego. Nowa parafia swym zasięgiem objęła wsie: Chabielice, Parchliny, Ług, Zalas oraz Młynki, i pozostawała pod patronatem szlacheckim²⁴. Jedną z parafii dekanatu szadkowskiego – Osiny w źródłach z XVIII w. występuje pod nazwą Puszcza i ok. 1790 r. została przyłączona do parafii w Chabielicach.

Podstawą źródłową do odtworzenia patronów parafii dekanatu szadkowskiego w drugiej połowie XVIII w. są wizytacje kanoniczne przeprowadzone w latach 1759²⁵, 1779²⁶, 1788²⁷ i 1798–1799²⁸. Wszystkie one systematycznie poruszały zagadnienie prawa patronatu parafii. Niestety informacje w nich zawarte mówią jedynie, jaki jest stan faktyczny i ograniczają się do danych personalnych patrona bez podania, w jaki sposób i z tytułu jakiego przywileju uzyskał on prawo patronatu.

PATRONAT KRÓLEWSKI

W dekanacie były dwie parafie patronatu królewskiego, obydwie fundowane w średniowieczu. Pierwsza z nich utworzona została w Szadku w XII w., a najpóźniej w XIII w. z fundacji książąt polskich²⁹. Kościół wraz z miastem złupili w 1331 r. Krzyżacy, a jak podaje Długosz, pleban szadkowski Wacław był świadkiem w procesie z Krzyżakami³⁰. Druga parafia powstała w mieście królewskim Szczercowie. Ufundowana i uposażona została przez króla Kazimierza Wielkiego, zaś jej kanonicznej erekcji dokonał arcybiskup gnieźnieński

²² ADWł, AAG Wiz. 72, s. 142; *Regesty...*, s. 259, 260.

²³ ADWł, AAG Wiz. 72, s. 85.

²⁴ Tamże, s. 82, s. 47; LB, t. 1, s. 537.

²⁵ ADWł, AAG Wiz. 41.

²⁶ ADWł, AAG Wiz. 72.

²⁷ ADWł, AAG Wiz. 81.

²⁸ AAG, A Cons E 24b.

²⁹ LB, t. 1, s. 439.

³⁰ J. Długosz, *Historiae Poloniae libri XII*, wyd. A. Przeździecki, t. 3, Cracoviae 1876, s. 1012.

Jarosław Skotnicki w dniu 8 września 1367 r.³¹ W drugiej połowie XVIII w. prawo patronatu w tych parafiach posiadali władcy Polski, o czym informowali wizytatorzy w aktach wizytacyjnych³².

PATRONAT DUCHOWNY

Patronatem duchownych było objętych sześć parafii, również o rodowodzie średniowiecznym (erygowanych w XIII–XV w.). Wszystkie one w chwili erekcji położone były w dobrach arcybiskupów gnieźnieńskich. Dwie wsie w których utworzono parafie – Parzno i Sędziejowice – należały do najstarszych ośrodków osadniczych w regionie i wzmiankowane były już w bulli papieża Innocentego II z 1136 r., potwierdzającej posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich. Później ufundowane zostały przez arcybiskupów gnieźnieńskich parafie w Grocholicach, Restarzewie, Marzeninie i Borszewicach. Dwie z nich, w Grocholicach i Restarzewie, w drugiej połowie XVIII w. zachowały prawo patronatu arcybiskupa gnieźnieńskiego. Natomiast parafia w Marzeninie weszła w skład uposażenia erygowanego prałata kanclerza w kapitule katedralnej w Gnieźnie. Aktu tego dokonał arcybiskup Janisław 2 kwietnia 1331 r.³³. Od tego czasu prawo prezentowania plebana parafii należało do prałata kanclerza kapituły katedralnej w Gnieźnie³⁴. Druga z parafii – w Borszewicach, połączona została z kustodią kolegiaty w Łasku, natomiast prawo prezentowania znajdowało się w tzw. alternacie i było naprzemiennie (należało naprzemiennie do arcybiskupa gnieźnieńskiego i rodziny Korabiców)³⁵.

PATRONAT SZLACHECKI

Patronat pozostałych 19 parafii w dekanacie szadzkowskim należał do osób świeckich – wszystkie one zostały ufundowane przez szlachtę. Poniżej przedstawiono zestawienie osób sprawujących prawo patronatu w poszczególnych parafiach w drugiej połowie XVIII w.

³¹ LB, t. 1, s. 456.

³² Szadek – ADWł, AAG Wiz. 41, s. 34; wiz. 59, s. 500; wiz. 72, s. 123; wiz. 81, s. 168; Szczerców – ADWł AAG Wiz. 41, s. 45; wiz. 59, s. 764.

³³ J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy ...*, t. 1, s. 44.

³⁴ ADWł, AAG Wiz. 81, s. 196.

³⁵ ADWł, AAG Wiz. 72, s. 395; Wiz. 81, s. 193.

Tablica 2. Kollatorowie parafii patronatu świeckiego w dekanacie szadkowskim w drugiej połowie XVIII w.

Parafia	Wiz. 41	Wiz. 59	Wiz. 72	Czaykowski	Wiz. 81
1	2	3	4	5	6
Brzyków	Józef Bolikowski		dzień wsi	Walewski	Józef Walewski
Buczek	Krystyna z Rychłowskich Walewska		Walewski		Walewska
Chabielice	Stanisław Walewski	Walewski	Konstancja z Jordanów Walewska	Walewska	Walewska
Drużbice	Elżbieta Kobierzycka	dzień wsi	Jan Kobierzycki	Kobierzycki Adam	Jan Kobierzycki
Grabno	Michał Szulmierski, Józef Maguski, Mikołaj Wysłowski	właściciel wsi	Dzień wsi Grabno i Górki	Bieliński	Tadeusz Bieliński
Kociszew	Teodora z Mączyńskich Wysocka		Antoni Wysocki		Zygmunt Dąbek
Korczów	Paweł Tymieniecki		dzień wsi	Cielecki	Ignacy Cielecki
Krzepczów	Jan Olszowski		Idzi i Maxym Olszewski	Olszowski	Idzi Olszewski
Łask				Zański	
Łobudzie	Władysław Krzycki	Zwoliński?	Stefan Świdziński	Szwidziński	Stefan Świdziński
Poźdenice	Walenty Klichowski		Walenty Klichowski	Klichowski	Walenty Klichowski
Puszcza	Antoni Rychłowski	Zofia Rychłowska	Józef Rychłowski	biskup łucki	Alojzy Rychłowski
Rusiec			Stefan Walewski	Walewski	Stefan Walewski
Rychłocice	Jan Trepka (właściciel)	Połączono z Brzykowem		Trepka	Olszewski
Strońsko	Marianna Borzęcka		dzień wsi: Zapolicy, Strońsko Bielenie	Grodzicki	Aleksy Masłowski

Tablica 2. (cd.)

1	2	3	4	5	6
Suchcice					
Widawa	Franciszek Szembek		Feliks Turski bp	biskup łucki	Feliks Turski bp. łucki
Wygiełzów	Stanisław Walewski	właściciele wsi	Angela z Kosów Łykowska	Łykowski	Jan Łykowski
Zduńska Wola			Feliks Złotnicki	sukcesor Złotnickiego	sukcesorowie Złotnickiego

Źródło: oprac. własne.

Przetawione informacje, zaczerpnięte z dokumentów wizytacyjnych, a dotyczące patronów kościołów w dekanacie (co związane było z posiadaniem własności ziemskiej) dla porównania uzupełniono informacjami ze spisu possessionatów Czaykowskiego z 1783 r.³⁶ Niestety wszystkie te dokumenty podają jedynie aktualny stan faktyczny, nie wyjaśniając jakie były przesłanki zachodzących zmian własnościowych.

Wyjaśnienia wymaga prawo patronatu w parafiach w Widawie i Puszczy. Według zapisów wizytatorów, patronem tych parafii był biskup łucki Feliks Paweł Turski. Wszedł on jednak w posiadanie tego prawa w wyniku dziedziczenia, a nie tytułu pełnienia funkcji kościelnej, dlatego też patronat ten należy uznać jako szlachecki³⁷. Wizytujący parafię w Widawie w 1779 r. ks. Franciszek Ksawery Grochowalski zapisał, że prawo patronatu w tej parafii przysługuje dziedzicom Widawy, Rogoźna i Woli Wężykowej, jak wynikało z dokumentu z 1499 r. W późniejszym czasie dobra te zostały skomasowane w jednym ręku. W czasie wizytacji dziedzicem tych dóbr był wspomniany wyżej biskup łucki, a przed nim (w 1770 r.) wypełniającym prawo patronatu był Aleksander Szembek (jak wynika z dokumentu prowizyjnego dla księdza proboszcza Tomasza Karasiewicza)³⁸.

Inaczej wyglądała sytuacja w parafii w Rychłolicach. Wieś ta pozostawała w rękach rodziny Trepków, wyznania kalwińskiego i zgodnie z prawem to właśnie oni sprawowali patronat w parafii. 24 lipca 1751 r. wybuchł we wsi pożar i spłonął znajdujący się tam drewniany kościół. Przez ponad 20 lat świątynia nie została odbudowana. Do budowy nowego kościoła w Rychłolicach przyczyniła się Katarzyna z Niemojewskich Olszewska, która była

³⁶ „Regestr Diecezjów” Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784, oprac. Sławomir Górczyński, Warszawa 2006.

³⁷ ADWł, AAG Wiz. 81, s. 48, 104,

³⁸ ADWł, AAG Wiz. 72, s. 271, 296.

właścicielką wsi Niechmirowa. Ona też stała się kolatorką tej parafii. Pozostające przy niej prawo patronatu wynikało z wkładu finansowego w budowę nowej świątyni oraz ugody podpisanej w 1752 r., tj. w momencie zakupu wsi Rychłocie przez Jana Trepkę od jej wcześniejszego właściciela Adama Piotrowskiego. Wspomniany Piotrowski był dziedzicem Niechmirowa i Rychłocic. Stąd wyprowadzono prawo patronatu dla następnych właścicieli wsi Niechmirowa³⁹.

W drugiej połowie XVIII w. w dekanacie powstały trzy nowe parafie ufundowane przez właścicieli wsi: Zduńska Wola, Suchcice i Kociszew. Początki życia kościelnego w Zduńskiej Woli sięgały 1599 r. Wówczas to wystawiona została w tej wsi przez stolnika łęczyckiego Marcina Stokowskiego kaplica publiczna. Parafia przy niej erygowana została w 1767 r.⁴⁰ dzięki staraniom Feliksa Złotnickiego, właściciela wsi Zduńska Wola. Parafia z kościołem parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP⁴¹ objęła terytorium Zduńskiej Woli, Paprotni, Świedzianowic, Chrobanówka i Kawęczyna. Druga z powstających w tym czasie parafii – w Suchcicach – erygowana została 18 września 1780 r.⁴² przez arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego. Włączono do niej kilka wsi z parafii Drużbice, a mianowicie: Suchcice, Drużbie, Wielopole i Zazdrość. Kościół parafialny w Suchcicach wybudowany został w 1779 r. przez Ignacego Suchcickiego, chorążego sieradzkiego i miejscowego dziedzica, do którego też należał patronat parafii⁴³. Ostatnia z nowo powstałych parafii – w Kociszewie – wydzielona została z parafii Łobudzice i przyłączone zostały do niej wsie: Kociszew, Grabostów, Karczmy, Kuśnice i młyn Tokarz⁴⁴. Parafia ta została erygowana przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Michała Jerzego Poniatowskiego 16 grudnia 1789 r. W Kociszewie już od XVII w. znajdował się kościół filialny z osobną prebendą⁴⁵. Patronat nad nową parafią z kościołem pw. św. Teodora⁴⁶ pozostawał w rękach dziedziców wsi Kociszew.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł).

Akta wizytacyjne Arcybiskupów Gnieźnieńskich (AAG).

³⁹ Tamże, s. 313–314.

⁴⁰ *Regesty...*, s. 377.

⁴¹ Tamże, s. 377, ADWł, AAG Wiz. 72, s. 381–382.

⁴² Tamże, s. 279.

⁴³ LB, t. 1, s. 460.

⁴⁴ ADWł, AAG, Wiz. 115, s. 33

⁴⁵ AAG, ACons 24b, s. 139.

⁴⁶ ADWł, AAG Wiz. 135, s. 209.

Sygnatury: wiz. 5, 41, 59, 72, 81, 115, 135.

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAG).

Akta Konsystorza (A Cons).

Sygnatury: E 24b.

Źródła drukowane

Długosz J., *Historiae Poloniae libri XII*, wyd. A. Przeźnicki, t. 3, Cracovia 1876.

Długosz J., *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 9, Warszawa 1975.

Dokumenty Soborów Powszechnych, oprac. A. Baran, H. Pietras, t. 4, Kraków 2005.

Łaski J., *Liber beneficiorum*, t. 1, Gniesnae 1880.

„*Regestr Diecezjów*” Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784, oprac. S. Górzyński, Warszawa 2006.

Piasecki P., *Praxis episcopalis*, Venetis 1611.

Regesty z wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich, wyd. H. Rybus, ABMK 1961, t. 3, z. 1–2, s. 111–404.

Opracowania

Abraham W., *Początki prawa patronatu w Polsce*, Lwów 1889.

Chachaj J., *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1977, t. 68, s. 221–308.

Ferraris L., *Prompta bibliotheca canonica, iuridica, moralis, theologica, nec non ascetica, polemica, rubricistica, historica*, t. 4, Paris 1860–1861.

Korytkowski J., *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej*, t. 1–4, Gniezno 1883.

Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin 2004.

Litak S., *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI w. Studium geograficzno-historyczne*, „Roczniki Humanistyczne” 1964, t. 12, z. 2, s. 5–136.

Litak S., *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Lublin 2004.

Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996.

Plöchl W. M., *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 5, München 1969.

Szady B., *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, Lublin 2003.

Tylus S., *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Lublin 1999.

Wiśniowski E., *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, [w:] Kłoczkowski J. (red.), *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 237–374.

Wiśniowski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce*, Lublin 2004.

Wroniszewski J., *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001.

Zajączkowski S. M., *Sieć parafialna na obszarze przedrozbiorowego powiatu orłowskiego do końca XVI wieku*, Kutno 2001.

Zajączkowski S. M., *Uwagi nad dziejami dóbr łaznowskich i niesułkowskich biskupstwa włocławskiego do końca XVI wieku*, Łódź 2000.

PARISH PATRONAGE IN SZADEK DECANATE IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Summary

The right of patronage in Church law was understood as a set of rights and responsibilities with regard to a benefice. As benefices were mostly located on the founder's estate, it became customary that the owner (or owners) of the locality where the parish church was situated was the parish patron. A major visible element of exercising the right of patronage was presentation to the bishop of clergymen to be considered for granting vacant benefices. Of the 19 parishes existing in Szadek decanate in the first half of the 16th century, two churches had royal patronage, six – ecclesiastical, and the most of them (11) had noblemen as patrons. In the second half of the 18th century the number of parishes in the decanate reached 27 as a result of further foundations by members of the nobility. The article presents, on the basis of available sources, the patrons of the parishes as in the second half of the 18th century.